

A verselés és a dallam összefüggése az északi obi-ugoroknál (1982)

Első közlés: Взаимосвязи стихосложения и напева у северных обских угров. In: И. Рюйтел (редактор): Фннно-угорский музыкальный фольклор: проблемы синкретизма. Институт языка и литературы Академии наук Эстонской ССР – Союз композиторов Эстонской ССР, Таллин, 1982. 68–70.

Az északi obi-ugorok énekelve, recitálva vagy skandálva adnak elő verseket. Előadásomban az egyéni ének és a medveünnepi táncének műfajainak verselését elemzem. Ezekben a műfajokban a szöveg igazodik a dallamhoz. Elsősorban a négyhangsúlyos versmértékű sorokkal foglalkozom.

Az énekek legegyszerűbb típusában egyetlen dallammag ismétlődik. A énekek többsége két magból épül föl, a következő típusok szerint: 1) ABBB ... „szintaktikai” típus – a B dallammag a mondat végéig ismétlődik 2) AB, ABB, AAB „statikus” típus – a dallammagok a szövegtől függetlenül váltogatják egymást 3) átmeneti típus: a 2) típusban az esetek egy részében a szöveg szerkezetétől függően lehetséges a B mag ismétlése (ritkábban az A magé). Hárommagú dallamok ritkán fordulnak elő.

Az elemzett énekekben zenei periodikusság figyelhető meg. A ritmikai egységek (ütemek) száma a motívumban általában 2–4. Fő hangsúlyból szabály szerint kettő van, ezek a motívum elején és közepén helyezkednek el. Néhány manysi táncénekekben megfigyelhető a hangsúlyoknak a szöveghangsúllyal ellentétes eloszlása (az 1. és 3. ütem helyett a 2. és 4. ütemre esnek a hangsúlyok). A dallam ritmikai szerkezete meglehetősen világosan meghatározza a szótagszámot, az eloszlásukat és variációs lehetőségeiket. A legnagyobb mobilitás a dallammag első és harmadik negyedére jellemző.

Az obi-ugor nyelvek északi nyelvjárásaiban a főhangsúly az első szótagra esik, a mellékhangsúlyok a további, sorrendben páratlan szótagokra. A nyílt, teljes magánhangzót tartalmazó páros szótagok magukra vonhatják az előző szótag hangsúlyát. A hangsúlynak nincs jelentésmegkülönböztető szerepe, fő funkciója a mondat szegmentálása.

Wolfgang Steinitz elmélete szerint az obi-ugor verselés alapegysége a versláb, mely hangsúlyos szótaggal kezdődik. A versláb meghatározása láthatóan a zenei hangsúlyozás szerint történt, mely majdnem mindig megegyezik a nyelvi hangsúllyal. Egy éneken belül a verssorokban állandó a verslábak mennyisége. Minden verslábban meg van határozva a szótagok száma is. Az obi-ugor verselésben jellemzően kétféle, négy és hat verslábból álló versmérték fordul elő. A négy verslábú sorok egyenrangú verslábakból állnak, a hat verslábból álló sorokban a verslábak kettesével vannak csoportosítva (Versteil). Alapvető versmértéknek a 2 / 2 / 2 / 2 beosztást tartjuk. Grammatikai-poétikai szerkezetük szerint a verssorokat névszói (nominális) és igei (verbális) sorokra lehet osztani.

A mi elemzésünk megerősíti W. Steinitz következtetéseit a verssor szegmentálásának jellemzőiről. Azok a szegmentumok, melyek kezdő hangsúlyos szótagból és további 0–4 hangsúlytalan szótagból állnak, önálló poétikai egységet képeznek. Elhelyezkedésüknek megfelelően meghatározó funkciójuk van, és a szerkesztés szabályai szorosan összefüggenek a nyelvi egységekkel. Viszont nincs rá okunk, hogy verslábaknak hívjuk őket. Steinitz leírása megfelel annak a szótagszámláló-hangsúlyos (szillabo-tonális) verselésnek, melynek alapja a hangsúlyos szótagok egyenletes eloszlása és a hangsúlytalan szótagok állandó, de mennyiségileg variálódó megléte.

A verssorban a hangsúlyok nem azonos értékűek. A négyhangsúlyos verssorban az 1. és 3. (a felsor kezdete) a főhangsúly, a 2. és 4. mellékhangsúly. Az igei (verbális) sorok alaptípusában az ige mindig a 2. hangsúllyal kezdődik, és kitölti az egész sort. Az a szótag, melyre a 3. hangsúly eshet, szigorúan kötött.

A páratlan szótagok hangsúlyozási szabályainak megsértését W. Steinitz azzal a szabállyal magyarázza, mely szerint a hangsúly átvihető a páros szótagra. Valójában ez a szabály az 1. és a 3. hangsúlyok esetében sohasem érvényesül, viszont a 2. és 4. hangsúlyok bármelyik szótagra eshetnek. Ezeknek a hangsúlyoknak az eloszlását a verssor zenei szerkezetének sajátosságai határozzák meg. Ebből következően a négyhangsúlyos verssor így épül fel:

hangsúlyok (/ = fő, \ = mellék):	/	\	/	\
szótagok:	X X	X X	X X	X X
„szegmentumok”: ¹	1.	2.	1.	2.
„blokkok”: ²		I		II

A magyar terminológia szerint ez a „felezőnek” vagy „ütemhangsúlyosnak” nevezett típus, mely azon alapul, hogy a sort elsődlegesen a főhangsúlyok osztják nagy blokkokra.

Az 1. szegmentumok anakrúz, azaz kezdő helyzetben vannak, a 2. szegmentumok pedig klauzulák, azaz záró elemek. Metrikai változatosságuk megfelel a dallam ritmikai mobilitásának (a 2. szegmentumok stabilabbak).

A hangsúlyos szótagok kötelező elrendezését különféle töltőelemek használatával (szavak, képzők, szótagok, magánhangzók) sikerül elérni. A töltőhangok a közép-obi és a kazim-torkolati hanti énekekben általában a szegmentum végén állnak, leginkább a I, II/2 helyen – más helyekre való betoldásuk nem kívánatos. A töltőelemek használata kisebb mértékben az északi obi-ugorok más csoportjainál is megfigyelhető.

¹ Ugyanez máshol „íz” (SCHMIDT 1990), „hangsúlycsoport” (SCHMIDT 1995) (a fordító megjegyzése).

² Ugyanez máshol „felsor” (SCHMIDT 1990, 1995).

A zenei hangok és a magánhangzók hosszúságának és a kettő viszonyának nincs jelentősége az éneklésben. Csak azt a tendenciát lehet megfigyelni, hogy a zenei hangok nyújtása inkább jellemző a nyílt szótagokra, melyeknek magánhangzói megnyúlhatnak.

A négyhangsúlyos verssorok fent leírt típusa és a dallammal való kölcsönhatása az összes északi obi-ugor csoportban ismerős. A közép-obi hantik körében ez a legáltalánosabb típus. A verselés különleges szerepére utal az a tény is, hogy az általam felvett közép-obi skandált szövegekben ugyanazon poétikai szabályok érvényesülnek, mint az énekekben.

(Csepregi Márta fordítása)